

київських духовно-академічних мислителів проблема дитинства цим далеко не вичерпувалась, адже в системі їхніх антропологічних поглядів вчення про образ Божий включало нерозривно пов'язані між собою поняття свободи і гріховності людини. Як вони дивились на можливість свободи для дитини, гадаємо, теж гідне пильної уваги.

Svitlana Kuz'mina

The Phenomenon of Childhood in Anthropology of the Philosophers of Kyiv Theological Academy in the XIX – Beginning of the XX Century

The author discusses the philosophy-anthropologic ideas and cultural-historic conditions favoured the acknowledgement of childhood as special and valuable part of the human life in kiyv theological-academic tradition of the XIX – beginning of the XX century.

Sergiy Hlovaichenko

Біблія як предмет популярного вивчення: київська візія кінця XIX – початку XX ст. (Володимир Рибінський)

Статтю присвячено еволюції уявлень про Біблію як предмет академічного та популярного вивчення, які склалися в київській традиції академічного православного богослов'я наприкінці XIX – на початку XX століття.

Одним з невідповідних мотивів нашого багаторічного дослідження бібліології та біблеїстики в Київській духовній академії другої половини XIX – початку XX ст. є еволюція київського духовно-академічного погляду на Біблію як об'єкт та предмет академічного викладання та, не менш важливо, – популярного вивчення. Прояснення цього аспекту київської православної бібліологічної традиції дозволяє краще побачити: 1) як досліджувана доба через своїх ідеологів та речників оцінювала статус Біблії в тодішній духовній культурі й суспільній свідомості; 2) характер сприйняття біблійного тексту різними верствами населення; 3) міру можливості та ефективності навчального й ідейно-виховного впливу на таке сприйняття духовно-академічної професури та ширше – загалу церковних богословів, проповідників, місіонерів, церковних просвітників – як священників, так і світських.

Уже введені до наукового обігу документи й тексти, як і ті, що будуть розглянуті далі, дають змогу порівняти два наукові, а водночас публіцистичні виступи двох представників київської духовно-академічної профе-

сури кінця XIX – початку XX століття, знакових кожен для свого покоління¹. Це складені Я. О. Олесницьким (1877 р.) так звані «Правила для руководства объяснительными примечаниями к русскому тексту Библии»² та статті В. П. Рибінського «Библия для детей» (1897 р.) та «О Библии (Публичное чтение)» (1902 р.)³. У цій розвідці буде порівняно згадані тексти під кутом зору:

- а) загального та спеціального контексту їх появи;
- б) світоглядних та методологічних послань, що в них містяться;
- в) еволюції загальноєвропейських підходів до вивчення і викладання Біблії, у тому числі й популярного, які відобразилися у цих текстах (особливо в аспекті еволюції структури так званих допоміжних засобів вивчення Біблії) та уможливили їх легальну інтеграцію до офіційної православної бібліології;
- г) еволюції ідейного та світоглядного статусу Біблії в масовій та елітарній свідомості (тобто в масовому сприйнятті важливості Біблії для суспільства й особистості – адже і в Олесницького, і у Рибінського йдеться про Біблію для народу); тут важливим видається особливий акцент на «освіченій» або «інтелігентній» публіці у творах Рибінського.

Появу тексту Я. О. Олесницького, як показує мій давніший аналіз, зумовили внутрішні причини – створення Синодального перекладу, яке породило низку проблем, пов'язаних із пошуком шляхів адекватної трансляції біблійних сюжетів, тем, ідей, смислів у простір масової свідомості та мовної культури. Адже об'єктивно цей переклад створив можливість популярного, масового – часто поза церковною опікою – долучення православної людності до біблійного тексту. Відтак у «Правилах» Олесницького було сформульовано важливі параметри популярного викладу та вивчення біблійного тексту, а також його роз'яснення – своєрідної інкультурації Біблії у масовій свідомості.

Праці В. П. Рибінського натомість являли собою новий щабель та дещо інший вимір проблеми популярного викладу знань про Біблію та витлумачення Біблії широкому загалові. З одного боку, тут узагальнювалися відповідні тенденції в європейській культурі останніх десятиліть XIX ст., зокрема приклад німецьких держав і Сполучених Штатів Америки, де давня традиція вшанування Біблії, сполучаючись із розвитком біблеїстики на тлі

¹ Умовну характеристику таких поколінь київської духовно-академічної традиції див: Головащенко С. *Структура викладання бібліологічних дисциплін у Київській духовній академії, її ідеологія і методика (кінець XIX – початок XX ст.)* // Київська Академія. Вип. 7. К., 2009. С. 45.

² Аналіз цього документа див.: Головащенко С. *«Правила для руководства при составлении объяснительных примечаний к русскому тексту Библии» Я. О. Олесницького: передісторія російської тлумачної Біблії* // Наукові Записки НаУКМА. Вип. 50. К., 2006. С. 56 – 63.

³ Рыбинский В. *Библия для детей* // Труды КДА. 1897. № 1 [далі – Библия для детей]. С. 3 – 34; Його ж. *О Библии (Публичное чтение)* // Труды КДА. 1902, № 3 [далі – О Библии]. С. 359 – 382.

культурно-конфесійної взаємодії основних гілок західного християнства, створила ситуацію, де, за словами автора, «вплив Біблії... відображається... і в повсякденній розмові, і в публічних промовах, і в літературі, і в мистецтві. Всі питання, пов'язані з Біблією, вважаються питаннями цілого народу і цілої країни»⁴. З другого боку, Рибінського, безперечно, хвилювали «справи домашні»: можливість запозичення та адаптації західного досвіду викладання й популяризації знань про Біблію та своєрідність вітчизняного культурного і духовно-релігійного контексту, яка породжувала специфічні особливості сприйняття Біблії і в масовій свідомості, і серед інтелектуальної еліти. Так, аналізуючи «шкільну», «дитячу» й «популярну» Біблію у Німеччині, Рибінський заторкує не лише культурно-світоглядні проблеми, актуальні для західного, особливо протестантського, християнства в його консервативних та ліберально-критичних течіях⁵, а й розглядає методологічні питання, важливі для розвитку біблеїстики як науки та для педагогіки, зокрема дидактики викладання знань про Біблію.

Умовно такі питання можна поділити на дві групи. До першої належать принципи й критерії популярної адаптації біблійного тексту до масового, у тому числі дитячого, сприйняття. Історично, нагадує Рибінський, таку адаптацію (наприклад, скорочення чи трансформацію тексту) робили як з педагогічних міркувань, так і під впливом «загальних богословських поглядів часу»⁶. Розповсюдження ідей натуралістично та антропоцентрично зорієнтованої «позавіросповідної релігії»⁷, коли за критерій усього стали вважати людський розум та його збагачення природничо-науковими відомостями, призвело до «надто вільного», а інколи й «легковажного» поводження з Біблією⁸ і, врешті-решт, до появи «таких змін та вилучень... що не можна вже впізнати Біблію, яка прийнята церквою»⁹. Наголошуючи на потребі «вироблення ясних і визначених принципів для скорочення і опрацювання тексту», автор вважає конструктивними лише мотиви «виключно педагогічні й етичні», що ставили би за мету виховати в читача «благочиння та любов до повної Біблії»¹⁰ й вирішили би проблему подолання суперечності між дотриманням послідовності й цілісності біблійного тексту та його адаптацією до рівня розумового й морального розвитку дитини¹¹. Релігійна та етична санкція такої селекції корениться вже у талмудичній і християнській святоотцівській традиції – насамперед доцільність «брати до уваги розумову та моральну зрілість того, хто приступає до навчання»¹².

⁴ *О Библии*. С. 367.

⁵ *Библия для детей*. С. 3, 6, 8, 9 – 14.

⁶ *Библия для детей*. С. 7 – 8, 9 – 10.

⁷ Там само. С. 9.

⁸ Там само. С. 13.

⁹ Там само. С. 14.

¹⁰ Там само. С. 21.

¹¹ Там само. С. 7, 22, 24 – 26.

¹² Там само. С. 28, 30 – 31.

культурно-конфесійної взаємодії основних гілок західного християнства, створила ситуацію, де, за словами автора, «вплив Біблії... відображається... і в повсякденній розмові, і в публічних промовах, і в літературі, і в мистецтві. Всі питання, пов'язані з Біблією, вважаються питаннями цілого народу і цілої країни»⁴. З другого боку, Рибінського, безперечно, хвилювали «справи домашні»: можливість запозичення та адаптації західного досвіду викладання й популяризації знань про Біблію та своєрідність вітчизняного культурного і духовно-релігійного контексту, яка породжувала специфічні особливості сприйняття Біблії і в масовій свідомості, і серед інтелектуальної еліти. Так, аналізуючи «шкільну», «дитячу» й «популярну» Біблію у Німеччині, Рибінський заторкує не лише культурно-світоглядні проблеми, актуальні для західного, особливо протестантського, християнства в його консервативних та ліберально-критичних течіях⁵, а й розглядає методологічні питання, важливі для розвитку біблеїстики як науки та для педагогіки, зокрема дидактики викладання знань про Біблію.

Умовно такі питання можна поділити на дві групи. До першої належать принципи й критерії популярної адаптації біблійного тексту до масового, у тому числі дитячого, сприйняття. Історично, нагадує Рибінський, таку адаптацію (наприклад, скорочення чи трансформацію тексту) робили як з педагогічних міркувань, так і під впливом «загальних богословських поглядів часу»⁶. Розповсюдження ідей натуралістично та антропоцентрично зорієнтованої «позавіросповідної релігії»⁷, коли за критерій усього стали вважати людський розум та його збагачення природничо-науковими відомостями, призвело до «надто вільного», а інколи й «легковажного» поводження з Біблією⁸ і, врешті-решт, до появи «таких змін та вилучень... що не можна вже впізнати Біблію, яка прийнята церквою»⁹. Наголошуючи на потребі «вироблення ясних і визначених принципів для скорочення і опрацювання тексту», автор вважає конструктивними лише мотиви «виключно педагогічні й етичні», що ставили би за мету виховати в читача «благоговіння та любов до повної Біблії»¹⁰ й вирішили би проблему подолання суперечності між дотриманням послідовності й цілісності біблійного тексту та його адаптацією до рівня розумового й морального розвитку дитини¹¹. Релігійна та етична санкція такої селекції корениться вже у талмудичній і християнській святоотцівській традиції – насамперед доцільність «брати до уваги розумову та моральну зрілість того, хто приступає до навчання»¹².

⁴ *О Библии*. С. 367.

⁵ *Библия для детей*. С. 3, 6, 8, 9 – 14.

⁶ *Библия для детей*. С. 7 – 8, 9 – 10.

⁷ Там само. С. 9.

⁸ Там само. С. 13.

⁹ Там само. С. 14.

¹⁰ Там само. С. 21.

¹¹ Там само. С. 7, 22, 24 – 26.

¹² Там само. С. 28, 30 – 31.

Чітко демонструють тогочасну київську візію цього питання зауваження Рибінського щодо ідейних та методологічних засад побудови «шкільної Біблії». Викладач КДА наполягає на відмові від знаних із закордонного досвіду ідейно-методологічних та дидактично-педагогічних крайнощів у ході адаптації Біблії для масової неосвіченої аудиторії. На його думку, «скорочена Біблія повинна давати ясне уявлення про повну Біблію та слугувати перехідним шаблем до останньої»¹³ – без впадання у надмірну педагогічну цнотливість чи моралізаторство, коли відкидається усе, що нібито послаблює благоговіння перед священним текстом і святинями, про які в ньому йдеться¹⁴.

До другої групи міркувань В. П. Рибінського можна віднести думки стосовно перспектив удосконалення структурної побудови навчальної Біблії. Узагальнюючи зарубіжний досвід навчальної та популярної репрезентації біблійного тексту, він зауважує, що не варто довільно перекомпонувати й уніфікувати паралельні місця та перемішувати фрагменти пророчих, учительних та історичних книг. Таке раціональне уподібнення Біблії до звичайного літературного твору, на його думку, не піде на користь її об'ємному сприйняттю. І вже зовсім недоречно вносити до навчальної Біблії раціоналістичні та науково-критичні інтерпретації, що їх Рибінський називає «дуже спірними»¹⁵.

Заслуговує на окрему увагу фіксація Рибінським новітніх європейських тенденцій уведення до навчального процесу так званих допоміжних засобів вивчення Біблії. Адже наприкінці XIX ст. до традиційних коментарів і тлумачень починають зазвичай додавати короткі ісагогічні вступи до кожної біблійної книги чи групи книг; хронологічні таблиці подій, описаних у Біблії; загальні історичні нариси стародавньої та біблійної історії; мапи територій, де розгорталися біблійні події; глосарії та лексикони з поясненнями маловідомих предметів, слів та виразів, які зустрічаються у біблійному тексті. Аналізуючи зразкові на той час приклади закордонних шкільних та популярних Біблій (як-от швейцарської Гларнської 1887 р. та Бременської шкільної 1894 р.)¹⁶, Рибінський визнає корисність таких допоміжних засобів, як додатки до адаптованого тексту (хронологічні таблиці, малюнки та пояснення, мапи Святої Землі тощо), але разом із тим зауважує, що «короткі вступи до кожної книги... а також нариси історії... навряд чи є необхідними, бо ж Біблія не повинна бути власне керівництвом з історії або ісагогіки...»¹⁷. Ця пересторога виразно перегукується із дистанціюванням від тих західних здобутків на ниві популяризації Біблії, які могли би відкрити масовому читачеві шлях до раціоналістичної «негативної» критики¹⁸.

¹³ Там само. С. 32.

¹⁴ Там само. С. 31.

¹⁵ Там само. С. 31 – 32.

¹⁶ Там само. С. 18 – 20.

¹⁷ Там само. С. 33.

¹⁸ Там само. С. 32.

Щойно зазначений наголос стане зрозумілішим у контексті рефлексій В. П. Рибінського над тим духовним та інтелектуальним кліматом, у якому наприкінці XIX – на початку XX ст. функціонував біблійний текст – як на рівні масової свідомості, так і серед освічених верств. Очевидно, саме цей нюанс спричинив появу праць Рибінського, які, окрім науково-педагогічної, вочевидь мали й суспільну – публіцистичну та апологетичну – мотивацію. У своєму публічному читанні «О Библии» Рибінський наголошує на бракові передумов, сприятливих для позитивного й масового сприйняття Біблії та для її шкільної популяризації в Росії: «на жаль, Біблія не знайшла ще такого великого поширення [порівняно з європейськими країнами або Америкою. – С. Г.] у вжитку – ні в сім'ї, ні в школі», оскільки аж до XIX ст. вона «продовжувала бути надзвичайно рідкісною книгою»¹⁹. Ба більше, величезні труднощі постають із того, що «народна школа була відірвана від церкви... знайомство зі священними книгами звужувалося і вкрай обмежувалося». Традиція старої школи, яка давала дітям до рук лише Псалтир та Євангеліє, вже не може бути задовільною: нові часи вимагають, як підкреслює Рибінський в іншій своїй праці, знайомства дітей з «цілою Біблією, щоб не була вона для народу невідомою землею, в якій, під проводом невизнаних учителів, він надто легко збивається зі шляху»²⁰. Окрему проблему Рибінський вбачає в індіферентному та навіть негативному сприйнятті Біблії освіченими людьми:

...до товариства т. зв. інтелігентного священна книга, вочевидь, проникає у наймізернішій кількості... у цьому товаристві мало тих, хто читає Біблію, і ще менше тих, хто знає її. Це явище не можна не назвати сумним і навіть ненормальним... особливо сумною річчю є те, що байдужість до Біблії наших інтелігентів є не лише пасивною. Протягом останнього часу світська література досить діяльно прагне того, щоб похитнути авторитет Біблії та протидіяти її впливам... ці праці поширюються у значній кількості... тих, хто співчуває цим поглядам, у нас немало²¹.

За натяками на «невизнаних учителів», окрім поширюваного наприкінці XIX ст. протестантського сектантства, місіонерська протидія якому була одним із завдань Київської духовної академії, очевидно, варто бачити значущу для тодішньої інтелігентської свідомості постать Льва Толстого, що виступав зі своїми неортодоксальними інтерпретаціями біблійних текстів якраз у розрахунок на масову аудиторію²². Рибінський називає це «брутальною підробкою Євангелія», що «скидалася для багатьох на істин-

¹⁹ *О Библии*. С. 368.

²⁰ *Библия для детей*. С. 4.

²¹ *О Библии*. С. 372.

²² Євангельська «гармонія» у перекладі Льва Толстого російською мовою під назвою «*Краткое изложение Евангелия*» вперше вийшла в Женеві 1890 р.; повну версію – з грецьким та російським синодальним паралельними текстами було надруковано також у Женеві: *Соединение и перевод четырех Евангелий*. Т. 1 – 3. Женева, 1892 – 1894; англійський переклад побачив світ у Лондоні 1895 р.

не благовістя Христове, ... за слово Боже видавалися думки, які зовсім не ґрунтуються на Біблії та прямо їй суперечать». Визнаючи «сам факт сильного враження цих удавано біблійних поглядів на суспільство», Рибінський пояснює його «недостатнім знайомством із християнським віровченням та його головним джерелом Біблією»²³. Серед причин громадської байдужості до Біблії він називає:

– «поширене за останній час хибне розуміння релігійності», коли її зводять лише до «невизначеного почуття», полишаючи без значення ідейно-догматичний бік та джерела віровчення;

– «загальний індивідуалізм щодо релігійних питань» секулярного гатунку, при якому релігія перестає бути життєвою справою кожного, а мислиться на кшталт професійно-корпоративної справи, коли «відати про питання віри взагалі і знати Біблію зокрема є справою священників, ченців та богословів за професією; людина ж світська цим може не переобтяжувати себе»;

– те, що можна окреслити як сцієнтизацію культури та свідомості: «дехто, нарешті, втратив довіру до Біблії тому, що прочули про її суперечності з наукою... В ім'я цієї науки вони вважають Біблію... книгою у наш час... не для людини дорослої, яка стоїть на висоті сучасної культури»²⁴.

Перелічені пункти промовисто характеризують суспільну та духовну атмосферу, в якій мала би здійснюватися популяризація Біблії та знань про неї в апологетичному дусі, – як про Святе Письмо. Не меншою мірою вони віддзеркалюють й інтелектуальний контекст розвитку тогочасної київської біблеїстики, що почала освоювати різні світоглядні та методологічні позиції завдяки відносній інформаційно-комунікативній відкритості до європейського культурного, наукового та богословського простору²⁵. Але освоєння це відбувалося все ж на ґрунті ортодоксальної догматичної та моральної платформи, коли апологетичні цілі та завдання київських професорів як провідників офіційної богословської та ідеологічної лінії переважали над критичним налаштуванням їх як учених-дослідників, або, точніше, підкоряли останню. Тож цілком органічною виглядає запропонована Рибінським настанова враховувати своєрідність Біблії саме як священної книги, роблячи її предметом популяризації, – так само як і його апологія «розумної релігійності», коли знання про Біблію стають важливою запорукою

²³ *О Библии*. С. 374 – 375.

²⁴ *Там само*. С. 373.

²⁵ Див: Головащенко С. *Західноєвропейська біблійна критика в Київській академії: досвід сприйняття (друга половина XIX – початок XX ст.)* // Наукові записки НаУКМА. Т. 63: Філософія та релігієзнавство. К., 2007. С. 79–83; Його ж. *Recepcja europejskiej krytyki biblijnej w Akademii Kijowskiej: wymiar hermeneutyczny a ideologiczny* // *ΣΟΦΙΑ. Pismo Filozofów Krajów Słowiańskich*. Rzeszów, 2007. S. 191 – 200; Його ж. *Філософські та богословські засади західноєвропейської біблеїстики: досвід критики та рецепції в КДА (друга половина XIX – початок XX ст.)* // «Історико-філософські студії». К., 2008. С. 188 – 213.

її розуміння як першоджерела християнської віри²⁶. Оскільки ж Біблія «має деякі властиві певному часу особливості мови та способу висловлювання», то для її витлумачення потрібні «певні спеціальні знання», але, як наголошує Рибінський, сполучені з наголосом на «особливій таємниці, для розуміння якої потрібне особливе спрямування». За його висновком, «щоб цілком зрозуміти Біблію, треба йти до Церкви... Церква, по суті своїй, є найкращим тлумачем духу й смислу Біблії»²⁷.

На такий спосіб наукова рефлексія над зарубіжним та вітчизняним досвідом викладу знань про Біблію у специфічному ідейному та інтелектуальному контексті кінця XIX – початку XX ст. підкорюється апологетичному налаштуванню речника й провідника офіційної церковної ідеології. Секуляризацію суспільної свідомості, особливо помітну серед освічених верств тодішньої Російської імперії, як відомо, стимулювали і соціальні трансформації, і розвиток науково-критичних парадигм мислення. Відповіддю на це став потужний «охоронний», консервативний мотив реакції з боку офіційних представників духовно-академічної спільноти, що, серед іншого, визначав і тодішню візію конкретних питань розвитку біблеїстики та викладання знань про Біблію.

Sergii Golovashchenko

**Bible as an Object of the Popular Study:
Kievan Vision of the End of the XIX – Beginning
of the XX Centuries (Volodymyr Rybinsky)**

The article is devoted to evolution of ideas about Bible as an object of academic and popular study which has been formed in the Kyiv Orthodox academic theological tradition from the end of the XIX to the beginning of the XX century.

Людмила Пастушенко

**Петро Кудрявцев – вихованець і професор
Київської духовної академії**

У статті аналізується викладацька діяльність Петра Кудрявцева у Київській духовній академії, простежено основні віхи його академічної кар'єри як представника й лідера нової генерації духовно-академічної професури.

З історією Київської духовної академії нерозривно пов'язане ім'я Петра Павловича Кудрявцева – її випускника, згодом викладача, помітної і

²⁶ *О Библии*. С. 374, 378 – 381.

²⁷ Там само. С. 382.